

دو فصلنامه علمی کاشان‌شناسی، پاییز و زمستان ۱۴۰۱
دوره ۱۵، شماره ۲ (پیاپی ۲۹)، صفحات: ۱۴۹-۱۶۶
مقاله علمی ترویجی

قالی به‌مثابه عنصر فرهنگی در مناسک نمادین قالی شویی مشهد اردهال

سمانه کاکاوند*

چکیده

کندوکاو جایگاه قالی در مناسک قالی شویان مشهد اردهال مسئله اصلی مقاله حاضر است. در این پژوهش سعی بر آن است تا به کارکرد فرهنگی قالی در مراسمی مذهبی با ریشه‌های ایرانی اسلامی پرداخته شود. قالی در آیین قالی شویی نمادی از پیکر مطهر و تابوت مقدس امامزاده سلطان‌علی به حساب آمده و از نقش زیراندازگونه فاصله قابل توجهی گرفته است. قالی به‌عنوان عنصری فرهنگی و محصول بومی در کاشان عاملیت فیزیکی داشته و از منظر انسان‌شناسی، بستری برای تجلی معنا فراهم می‌آورد. به‌عبارتی دیگر، قالی ابزار انتقال معنا بوده و به‌مثابه سند هویتی ایفای نقش می‌کند. این پژوهش از نوع کیفی بوده و به‌دیگر سخن به‌سبب کشف و شناخت قالی به‌مثابه عنصر فرهنگی در رسته پژوهش‌های نظری قرار می‌گیرد. روش تحقیق توصیفی و تحلیلی است و اطلاعات و مواد اولیه تحلیل به روش کتابخانه‌ای گردآوری شده و مشاهده اسناد و تصاویر مربوط نیز ملحوظ گردیده و در نهایت، داده‌ها از منظر انسان‌شناسی فرهنگی تحلیل شده است. پرسش این‌گونه طرح می‌شود که تحلیل فرهنگی قالی در مراسم قالی شویی مشهد اردهال چه نتایجی در بر دارد؟ کارکردها و کارویژه‌های قالی به‌مثابه عنصر فرهنگی چگونه تبیین می‌شوند؟ نتایج نشان از آن داشت که با اتکا بر انسان‌شناسی، قالی از ابعاد گوناگون معناشناختی، عاملیتی و عاطفی در مناسک قالی شویی (جمعه قالی) برخوردار است. قالی با وجود رویکرد عموم، در آیین‌ها کارکردی فراتر از زیرانداز داشته و عاملیت فرهنگی دارد. از سویی دیگر، ترسیم سه لایه معنایی بیرونی (نخست)، میانی (دوم) و درونی (سوم) برای تحلیل کارکرد فرهنگی قالی حکایت از وجود نقش‌های گوناگونی چون بافته، پیکر امامزاده، تابوت و ابزار باران‌طلبی دارد.

کلیدواژه‌ها: قالی، مناسک، قالی شویان، مشهد اردهال، عنصر فرهنگی.

قالی به‌مثابه عنصر
فرهنگی در مناسک
نمادین قالی شویی
مشهد اردهال

* استادیار گروه فرش، دانشگاه هنر، تهران، ایران / s.kakavand@art.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۵/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۸/۲۸

۱. مقدمه

هنرهای بومی ایران علاوه بر نقش تزئینی اهمیت بسزایی در انتقال سنت فرهنگی دارند. در این میان، قالی به‌عنوان زیراندازی شناخته‌شده مبین هویت ایرانی است؛ اما تاکنون کمتر جایگاه غیرکاربردی آن مورد نظر بوده است. به نظر می‌رسد استفاده از آثار هنری در مصادیق میراث ناملموس یکی از راهکارهای زنده نگاه داشتن آن‌ها و پیشگیری از خطر فراموشی باشد. خشکسالی‌های مکرر در مقاطع گوناگون تاریخی در اقصانقاط ایران، مردم را به فکر واداشته تا برای طلب باران چاره‌جویی کنند؛ در مشهد اردهال نیز آیین باران‌خواهی منطبق با زمان مهرگان در گاه‌شمار باستانی و مورد توجه کشاورز در راستای طلب باران بوده است. پژوهش حاضر سعی دارد قالی را از منظر فرهنگی تحلیل نماید و به کارویژه آیینی آن توجه بیشتری نماید. مراسم قالی‌شویی (قالی‌شورون) مشهد اردهال همه‌ساله در ماه مهر برگزار می‌شود. هم‌زمانی مراسم نام‌برده با جشن باستانی مهرگان از یک‌سو و وجود آیین‌های متنوع آب‌خواهی، پژوهشگران را متوجه کارویژه نمادین قالی به‌مثابه داشته‌ای مقدس و شناخته‌شده می‌کند. مسئله اصلی پژوهش واکاوی جایگاه قالی به‌مثابه عنصری آیینی است. اینکه قالی در مناسک قالی‌شویان نه به‌عنوان زیرانداز بلکه در جایگاه تابوتی مقدس و پیکر مطهر امامزاده حضور دارد. وجود نمادین قالی را به چه نحو می‌توان تبیین نمود؟ انسان‌شناسی هنر چگونه در درک ابعاد فرهنگی قالی یاری می‌رساند؟ از میان ابعاد گوناگون معناشناختی، زیبایی‌شناختی، عاملیتی و حسی یا عاطفی، کدام‌یک قابلیت مطالعه دارند؟ کارویژه قالی در مناسک قالی‌شویان در چند سطح و چگونه قابل تحلیل است؟

۱-۱. پیشینه پژوهش

دربارۀ مطالعات فرهنگی بافته‌های سنتی ایران، منابع محدود و انگشت‌شمار است. طی سالیانتمادی دغدغه پژوهشگران ایرانی و غیرایرانی توصیف و سبک‌شناسی طرح و نقش قالی یا مطالعه فن بوده است. برخی منابع به شرح ذیل مرتبط با مسئله پژوهش پیش رو نگارش شده‌اند: صمدنژاد آذر و منصوری (۱۳۹۷) در شرح پرونده‌های ثبت‌شده در حافظه جهانی یونسکو به قالی‌شویان مشهد اردهال و توضیح مراسم پرداخته‌اند. پازوکی و دیگران (۱۳۹۳) در مقاله «مطالعه ریشه‌های مشارکت متناقض‌نما در نمایشگرهای کاروانی نمونه‌موردی قالی‌شویان مشهد اردهال کاشان» ریخت‌شناسی مناسک نام‌برده را مورد مذاقه قرار داده و قالی به هیچ‌عنوان برجسته نشده است. حمدیه (۱۳۹۲) در پایان‌نامه‌ای با عنوان «تحلیل مردم‌شناسی میراث فرهنگی غیرمادی در

فرایند جهانی شدن (مطالعه فرش بافی کاشان و رابطه آن با آیین قالی شویان اردهال)» پس از توصیف مناسک، به جایگاه قالی بافی در اقتصاد کاشان اشاره نموده و نمادشناسی قالی را با توجه به اقلیم و آرزومندی مردم انجام داده است. خیرخواه (۱۳۸۴) در مقاله «از مهرگان و حدیث مهر تا آیین قالی شویان مشهد اردهال» مطالعه‌ای تطبیقی میان جشن باستانی مهرگان و آیین قالی شویان داشته است. شهنواز (۱۳۸۰) در گزارشی با عنوان «یادواره مراسم سنتی - مذهبی قالی شویان مشهد اردهال» توصیفی از مراسم داشته و مبتنی بر مستند به نمایش درآمده، ابعاد آیینی آن را تحلیل نموده است. بلوکباشی (۱۳۷۹) به مناسک نمادین قالی شویی در مشهد اردهال پرداخته و اثری جامع و کامل در زمینه مردم شناسی است؛ اما به جایگاه فرهنگی و کارویژه قالی توجه نشده و وجه نوآورانه مقاله حاضر با تمامی پژوهش های انجام شده اولویت قرار دادن قالی است. سعی بر آن شده قالی به مثابه عنصری فرهنگی مورد مطالعه قرار گیرد. به عبارتی، تحلیل جایگاه فرهنگی قالی و نقش مؤثر آن در مراسم محور اصلی پژوهش است.

۲-۱. روش پژوهش

این مقاله به لحاظ هدف، در زمره تحقیقات توسعه‌ای قرار دارد؛ زیرا عنصری فرهنگی به نام قالی را در یکی از رسوم خاص کاشان مورد مطالعه قرار داده است. از این رهیافت به کارکردی دیگر از فرش فراتر از زیرانداز پرداخته و از منظر انسان شناسی هنر کندوکاوی در وجوه و ابعاد گوناگون فرش همچون معناساختی، عاملیتی و حسی یا عاطفی صورت گرفته است. پژوهش به لحاظ ماهیت، توصیفی تحلیلی است؛ چون پس از توصیف مناسک قالی شویان مشهد اردهال، به تبیین جایگاه مقدس قالی می پردازد. گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای بوده و تمامی کتابها، مقالات، پایان نامه‌ها، مصاحبه‌ها و گزارش‌ها بررسی شده است و ابزار آن به برگه شناسه و تصویر خلاصه می شود.

۲. چهارچوب نظری

۲-۱. مشهد اردهال

در گذشته، بر فراز این کوهها [کوه‌های درهم و پیوسته اردهال] نیایشگاه‌ها و آتشکده‌هایی بود که مردم پیش از گرویدن به اسلام در آنها گرد می آمدند و دعا و نیایش می کردند. آثاری از برخی از آنها هنوز در کوه‌های اردهال باقی مانده است. ظاهراً به سبب همین نیایشگاه‌های کوهستانی، رشته کوه‌های اینجا را «اردهار» یا «اردهال» (تبدیل آوای «ر» به «ل»)، به معنای کوه یا رشته کوه مقدس نامیده بودند (بلوکباشی، ۱۳۷۹: ۱۱).

قالی به مثابه عنصر فرهنگی در مناسک نمادین قالی شویی مشهد اردهال

اردهال را به سبب شهادت حضرت سلطان‌علی، فرزند امام محمدباقر (ع)، در آن «مشهد سلطان‌علی» یا «مشهد اردهال» و به سبب حرمت تخته‌ای قالی که پیکر امامزاده علی را روی آن قرار دادند و قالی را به جای پیکر او غسل دادند و شستند، «مشهد قالی»، «مشهد قالی شورون» (قالی شویان) می‌نامند (همان: ۱۲).

۲-۲. شهادت امامزاده سلطان‌علی و قالی

نقل است که به درخواست مردم محال کاشان از امام محمدباقر (ع)، امامزاده سلطان‌علی پسر ایشان، از مدینه به فین می‌آید تا راه و رسم دین را تبیین نماید و آن‌ها را ارشاد نماید. محبوبیت وی در نزد مردم رشک و حسد حارث ملقب به زرین کفش، حاکم اردهال را برمی‌انگیزد و به ازرق والی قم، پیغام می‌فرستد. ازرق نیز سر بریده امامزاده را طلب می‌کند. به روایتی، جنگی ده‌روزه از یکم تا دهم پاییز میان سپاه زرین کفش و یاران امامزاده درمی‌گیرد... (همان: ۱۳۷۹). به روایتی، در روز سوم شهادت امامزاده، فینی‌ها پیکر ایشان را در یک تخته قالی می‌گذارند و به سر جوی آبی که اکنون به نهر شازده حسین معروف است، می‌برند و غسل می‌دهند. به روایتی دیگر، چون پیکر امامزاده پاره‌پاره و بی‌سر و خونین بود، او را بی‌آنکه غسل بدهند روی قالی می‌گذارند و به سر تپه می‌برند و خاک می‌کنند. بعد قالی آغشته به خون امامزاده شهید را با آب جوی می‌شویند و غسل می‌دهند (همان: ۲۰).

۳-۲. آداب قالی‌شویی

سنت‌ها نقشی مهم در زنده نگه داشتن فرهنگ دارند. واژه «سنت» عربی و در لغت به معنی راه، روش، طریقه و عادت است. «اصطلاح «سنت‌ها» یا «سنن» در مردم‌شناسی معادل کلمه «ترادیسیون» به کار می‌رود که بخشی از فرهنگ غیرمادی است» (روح‌الامینی، ۱۳۹۴: ۳۹). مناسک قالی‌شویان مانند بسیاری دیگر از رسوم ایرانی از چند بخش تشکیل شده و مشابهت‌هایی با سایرین دارد:

الف. جمعه‌جار: در بین آداب و رسوم ایرانی اجتماع و جمعیت و در پی آن اتحاد مردم رکنی مهم و فراموش‌نشده است. یک هفته پیش از مناسک قالی‌شویان، معمولاً در نخستین جمعه فصل پاییز، مراسم جار در فین و کاشان برگزار می‌گردد. این جمعه که در میان کاشی‌ها و فینی‌ها به «جمعه‌جار» معروف است، روز فراخوانی مردم به مراسم قالی‌شویی در مشهد اردهال است (بلوکباشی، ۱۳۷۹: ۳۸).

ب. تعیین جمعه‌قالی: مطالب گوناگونی مبتنی بر انطباق مراسم با آیین و گاهشماری ایران

باستان یا روایت‌های شفاهی زمان شهادت امامزاده فصلی برای تعیین دقیق جمعه‌ قالی موجود است. برخی آیین و جشن مهرگان و اهمیت آن را برای جامعه کشاورزان و دامداران مبنا قرار داده و رسم مربوط را تناسخی از آن دانسته و بدان رجوع می‌کنند و جمعه‌ قالی را مصادف با مهرگان باستانی می‌دانند.

کسانی که به روایت‌های شفاهی از زمان شهادت امامزاده تکیه دارند، زمان شهید شدن وی را دهمین روز از فصل پاییز و دفن ایشان را سیزدهمین روز یاد می‌کنند و به همین واسطه جمعه‌ قالی را در روز تدفین امامزاده یا به عبارتی، نزدیک‌ترین جمعه به ۱۳ مهر برگزار می‌کنند. مراسم قالی‌شویی مشهد اردهال در دومین جمعه‌ مهرماه یا به عبارتی نزدیک‌ترین جمعه به ۱۳ مهر برگزار می‌شود. دست‌مایه اصلی این مراسم اعتقادات مذهبی است و متعلق به مکتب تشیع می‌باشد که البته رگه‌هایی از آداب و رسوم ایرانی و مناطق محلی کاشان نیز در آن موجود است (شهنواز، ۱۳۸۰: ۳۱۵). برخی مردم‌شناسان به تعیین زمان دقیق برگزاری مراسم توسط ریش‌سفیدان فین اشاره دارند: تعیین روز قالی‌شویی و اعلام آن به مردم بر عهده بزرگان و ریش‌سفیدان فینی است. این گروه روز مراسم قالی‌شویان را معمولاً در دومین جمعه‌ پاییز تعیین می‌کنند. اگر این جمعه به روزهای سوگواری مذهبی مانند تاسوعا، عاشورا، قتل امیرالمؤمنین و... یا به روزهای جشن مذهبی مانند مبعث حضرت رسول، میلاد امیرمؤمنان، نیمه شعبان میلاد امام زمان بيفتند، مراسم را به یک هفته قبل یا یک هفته بعد می‌اندازند. پیش یا پس انداختن جمعه‌ قالی‌شویی می‌بایستی از سویی به قبل از ماه مهر و از سویی دیگر به بعد از ۱۷ مهر نیفتد (بلوکباشی، ۱۳۷۹: ۳۹).

ج. جمعه‌ قالی: تجمیع دسته‌های چوب به دست مردان فین پایین و فین بالا نخستین حرکت مراسم است. سپس بزرگان شروع به جمع‌آوری کمک‌های مردمی می‌کنند. افراد به‌سوی دروازه جنوبی بقعه حرکت و وارد صحن پاک می‌شوند و «پایه‌نک آرائی»^۱ را لعن می‌نمایند. چوب به دستان سیاه‌پوش با ورود به صحن به زائران با «حسین حسین» گفتن، احترام نموده و هم‌آوا می‌شوند. بعد هم خطیب خطبه‌ای می‌خواند و در مناقب و فضایل حضرت سلطان‌علی سخن می‌گوید و در نهایت هم با ذکر مصیبت حضرت سیدالشهدا به سخنانش خاتمه می‌دهد. اعانه جمع‌آوری‌شده را به‌عنوان هدیه به متولی آستانه می‌دهد تا قالی را تحویل گیرند. جوانان قالی را که با پارچه‌ای سیاه پوشانده شده است، از بزرگان فینی تحویل گرفته با ندای «حسین حسین» به سمت سرچشمه نهر شاهزاده حسین می‌روند. در پیشاپیش دسته حاملان قالی، مردی میانسال از اهالی چهل‌حصاران کاشان، سوار بر اسب حرکت می‌کند. این مرد با خود یک جانماز ترمه را که

قالی به‌مثابه عنصر فرهنگی در مناسک نمادین قالی‌شویی مشهد اردهال

بر روی شانه راستش افکنده، حمل می‌کند. این جانماز را مظهر و نمادی از جانماز حضرت امامزاده سلطان‌علی می‌دانند و این مرد چهل حصارانی را از نوادگان جانمازدار حضرت می‌انگارند (همان: ۱۵۶-۱۵۷). در پی حامل جانماز، مردم خاوه عَلمی را که با پارچه‌های سبز پوشانده شده، می‌کشند. مردم فین و حمل‌کنندگان قالی نیز به دنبال آن‌ها حرکت می‌کنند. افرادی که نذر دارند تا گوسفند یا گوساله‌ای قربانی کنند، پیش پای دسته ذبح می‌کنند. در تمام مسیر رسیدن به سرچشمه نهر شاهزاده حسین ذکر و نوای «حسین حسین» و «الله اکبر» ادامه دارد. به محض اینکه به سرچشمه رسیدند، قالی را روی زمین می‌گذارند و پیش از شستن تمثیلی قالی مراسم لعن‌خوانی را اجرا می‌کنند.

د. شستن تمثیلی قالی: آوردن واژه شست‌وشو نمادین بوده و ریختن آب و خیس کردن قالی در کار نیست و صرفاً قطراتی آب روی قالی می‌پاشند. برای شستن قالی، یا غسل دادن قالی شهید، چوب به دست‌های فینی سرچوب‌های خود را در آب چشمه فرومی‌کنند و بیرون می‌آورند و قطرات آب چوب‌ها را روی قالی و مردمی که دورادورشان ایستاده‌اند، می‌پاشند. به این شیوه، قالی را که نمادی از شهید دشت اردهال است، به صورت تمثیلی می‌شویند و غسل می‌دهند (همان: ۵۸). پس از شست‌وشو جوانان حامل قالی آن را به بقعه برده و بزرگان فینی و خواه‌ای سعی می‌کنند قالی را بگیرند که جوانان امتناع می‌ورزند؛ اما در نهایت بزرگان فینی می‌گیرند و به نمایندگان خواه‌ای تحویل می‌دهند. آن‌ها قالی را با احترام تحویل گرفته، به متولی می‌سپارند.

۴-۲. ارتباط پیشینه‌های سنتی و هنرهای بومی با مناسک آیینی

باورها، اعتقادات، اقلیم خشک و کویری کاشان زمینه‌ای مناسب برای رشد قالی‌بافی فراهم آورده است. اقتصاد فرش در کاشان حائز اهمیت بوده و ساکنان بسیاری از راه تولید قالی امرار معاش می‌کنند. تنوع و تعداد زیاد طرح‌های باغی و گلدانی و درختی نشان از ارتباط تنگاتنگ جغرافیا، باورها و قالی در کاشان دارد. «قالی‌بافی تاریخ مفصلی در کاشان و روستاها و آبادی‌های اطراف دارد. اگر در جهان یک روستای بسیار مهم در بافندگی وجود داشته باشد، بی‌گمان جوشقان است. این را در نامه‌هایی که درباره هنرهای دستی در جهان چاپ می‌شود، می‌توان دریافت. جوشقان قالی دست‌کم از دوره صفوی قالی‌بافی بسیار خوبی داشته و همه بافته‌های صفوی بازمانده از در موزه‌ها و مجموعه‌های خصوصی است» (حصوری، ۱۳۹۴: ۱۳۸). ذکر چنین پیشینه‌ای از قالی در منطقه کاشان دلالت دوچندان بر اهمیت قالی برای مردم دارد. هنگامی که از

قالی‌های نفیس و مرغوب شرق صحبت می‌شود، نام اصفهان و کاشان در صدر هستند. کاشان شهری است دارای آب و هوای مساعد در حاشیه غربی کویر نمک که در طول قرن‌ها قالی‌های بسیار زیبا و گران‌بها تولید و صادر می‌کرده است. قالی طرح شکاری وین در موزه هنرهای دستی اتریش، قالی اردبیل در موزه ویکتوریا و آلبرت لندن و قالی ابریشمی معروف در موزه هنر متروپولیتن نیویورک، از بهترین بقایای تاریخی عصری است که با بافت قالی‌های پولونزی^۲ [قالی‌های نفیس صادرشده به دربار لهستان] به سفارش دربارهای اروپای شرقی به پایان رسید (یساولی، ۱۳۷۹: ۱۵). رونق اقتصادی و صادرات فرش و تنوع موضوعات و مضامین داستانی و ادبی در طرح‌های قالی کاشان، از جمله عوامل مهم شکوفایی هنر صنعت قالی‌بافی در این کهن‌شهر [کاشان] طی حداقل یک قرن اخیر محسوب می‌گردد (عزیزی و خاتمی، ۱۳۹۲: ۱۱۸). تحلیل انواع گوناگون میراث معنوی در ایران حاکی از این است پیشه‌های سنتی و بومی در اجرای مراسم و مناسک نقش دارند. ساقه برنج در مناطقی که شالی‌کاری دارند، گندم در استان‌های دارنده آن، خرما و نخل در نواحی دربردارنده درخت نام‌برده، همه مصادیقی از این ادعا هستند. قالی در مراسم قالی‌شویان مشهد اردهال در جایگاه مهم‌ترین محصول تولیدی حاضر می‌شود. مردم کاشان خیلی زحمتکش و صنعتگرند و برای هر فن و ذوقی مهارت دارند؛ به‌ویژه در صنعت بافتن کمر بند و دستمال و منسوجات گلابتون، انواع مخمل و اطلس و زری و تافته و پارچه‌ای که در اروپا معروف به اورمزین (منسوب به هرمز) می‌باشد. همچنین انواع قالی و قالیچه و ظروف چینی و کاشی که انسان را متعجب می‌سازد (افروغ، ۱۳۹۲: ۴۲).

هم‌زمانی برگزاری این آیین [قالی‌شویان] با فصل درو و جشن‌های آبریزان که مختص جامعه کشاورزی بوده، گواه این ارتباط قالی با مناسک مربوط ادعاست. همان نماد آب که پیش‌تر بیان شد، برای مردمان کشاورز عنصری حساس و مهم تلقی می‌شده و غسل دادن قالی با آب نهر روان، خود نشان از باورهای سنتی کشاورزان برای تطهیر و پاکی دارد (حمدیه، ۱۳۹۲: ۱۶۲). در ایران یکی از مصادیق آیین باران‌خواهی تابوت‌گردانی، غلم‌گردانی و نخل‌گردانی بوده است که پیشینه‌ای طولانی دارد. برخی پژوهشگران به اسطوره خدای شهیدشونده و طلب برکت و رویش برای از سوی کشاورزان نسبت می‌دهند. همان‌گونه که با ریختن خون سیاوش از زمین گیاه (پرسیاوشون) روید و موجب حاصلخیزی شد. «برخی از پژوهشگران داستان سیاوش و آیین مربوط به سوگ سالیانه وی را مصادقی از این خدای شهیدشونده می‌دانند» (بهار، ۱۳۹۷: ۴۴۷-۴۴۸). در مراسم قالی‌شویان، قالی به‌عنوان تابوت امامزاده سلطان‌علی (شهید) ایفای نقش می‌کند.

قالی به‌مثابه عنصر فرهنگی در مناسک نمادین قالی‌شویی مشهد اردهال

«افزون بر این، شواهد دیگری نیز وجود دارد که می‌تواند تأییدی بر ارتباط تابوت گردانی با خدای شهیدشونده و برکت‌بخش یا فعالیت‌های کشاورزی باشد» (جعفری، ۱۳۹۸: ج ۲، ۱۲۹).

۵-۲. قالی ابزار انتقال هویت فرهنگی

قالی در مناسک قالی‌شوین مشهد اردهال به‌دور از کارکرد زیراندازی، به‌مثابه ابزار انتقال فرهنگ لحاظ می‌شود. اشیای تاریخی اغلب حامل مفاهیم تاریخی‌اند - که خود شکلی اساسی از فرهنگ غیرمادی است - و در انتقال فرهنگی نقشی اساسی دارند. «مکان‌های حافظه» از این‌رو از آثار باستانی و بقایای مادی گرفته تا اشیایی که در حوزه‌های زندگی روزمره قرار می‌گیرند و ثبت مکتوب روایت‌های تاریخی و تاریخ شفاهی، ابزارهای اساسی انتقال فرهنگی در یک جامعه‌اند که توجه خاص فرهنگ‌شناسان را می‌طلبد (فکوهی، ۱۳۹۴: ۱۱۳) به‌تعبیری دیگر، قالی در انتقال حس هویت‌بخشی، رسانه‌ای کارآمد به حساب می‌آید. هویت فرهنگی شناختن و ارج نهادن به گذشته تاریخی، به سرزمین نیاکان، به حماسه‌های پدران، به زبان مادری، به آسوه‌های دینی، به شکوهمندی‌های ملی، به هنر و ادبیات موروثی، از جمله معیارهای تبلور هویت فرهنگی است (روح‌الامینی، ۱۳۸۶: ۱۴۸). در مقایسه با ابزار و ادواتی که جوانان طی سالیان اخیر در دسته‌های عزاداری استفاده می‌کنند، تمامی عناصر فرهنگی اعم از قالی و علم چوبی و جانماز ترمه که در مناسک قالی‌شوین به کار می‌آیند، به درک هویت فرهنگی یاری می‌رسانند. در میان پژوهش‌های انجام‌شده با موضوع قالی، توصیف و تحلیل طرح و نقش، مطالعه تکنیک، سبک‌شناسی و به‌طور کلی تحقیقات توصیفی در رده نخست بوده است. این در حالی است که کارویژه‌های قالی در مناسک و مراسم گوناگون ایران به‌عنوان بستری پرمعنا قابل توجه است. فرش به‌عنوان زیرانداز به‌تنهایی مطرح نیست بلکه آن را بدان سبب به خانه خود می‌برند که مفاهیمی را بازگو سازد. برای کسانی که فرش می‌بافند و یا به هر شکل دست‌اندرکار تهیه آن هستند، موضوع از جنبه دیگری نمود پیدا می‌کند. آنان معانی دیگر را نیز برای این کار برمی‌شمرند و آن را به پشتوانه‌های اعتقادی و اصول نمادین و نشانه‌های معنوی مرتبط می‌دانند (حمدیه، ۱۳۹۲: ۱۵۴). به‌اعتقاد برخی انسان‌شناسان مانند کلود لویی استراوس، انسان‌شناس ساختارگرای قرن بیستم، گاهی اشیاء به‌عنوان مصادیق امر مناسکی معرفی می‌شوند و در مراسم قالی‌شوین مشهد اردهال، بافته بخشی از امر مناسکی است. «و در نهایت امر مناسکی را در حالت خاص آن، که شامل گفتارهای مقدس (فهم‌ناپذیر)، حرکات بدنی و اشیاء است، ارائه می‌دهد. به نظر این، انسان‌شناس حرکات و اشیاء چیز دیگری غیر از کاربرد روزمره آن‌هاست» (کوپانس، ۱۳۹۴: ۱۲۸). مبتنی بر نظریه ذکرشده

سال هاست قالی در جایگاه امر مناسکی ظاهر شده تا رویدادی از گذشته بازیابی شود و با تکرار مراسم در هر سال از انقطاع آن اجتناب می‌شود. آداب و رسوم مجموعه‌ای از رفتارها و باورهای اجتماعی است که طی درازمدت در جامعه‌ای خاص شکل گرفته و جا افتاده (فکوهی، ۱۳۹۴: ۱۲۶). مناسک قالی‌شوینان طی سالیان متمادی برگزار شده و افراد بسیاری به اجرای آن پایبند هستند. اگر دو فرهنگ قابل تعریف، مثلاً دو فرهنگ ملی با یکدیگر وارد نوعی «مجاورت» فیزیکی یا مجازی شوند، یعنی امکان عملی تبادل عناصر فرهنگی میان آن‌ها فراهم شود، تماس فرهنگی شکل می‌گیرد (همان: ۱۳۰). قالی نیز به‌عنوان عنصری فرهنگی موجب تماس فرهنگی می‌شود.

۲-۶. قالی و پدیده زنده حیات انسانی در مناسک قالی‌شوینان

حفظ و تداوم مراسم جمعه قالی دستاوردهای بسیاری از جمله وحدت و اتحاد اهالی، جذب گردشگر و توجه به ارزش‌ها را در بر دارد که در این میان قالی در تقویت هویت ایرانی نقش مهمی دارد. اجرای مناسک قالی‌شوینان موجبات زنده ماندن فرهنگ ایرانی - اسلامی مشهد اردهال را فراهم می‌سازد. باید توجه داشت که فرهنگ همچون موجود زنده نیازمند ایجاد رابطه با محیط است. در این راستا عناصر فرهنگی و اجزای تشکیل‌دهنده فرهنگ کل همانند مجموعه مادر، به‌منظور بقا و تداوم نیازمند ارتباط با محیط هستند که قالی نیز از این قاعده مستثنی نیست. همه‌ساله در اجرای مناسک قالی‌شوینان کارکرد خاص و ویژه قالی به‌مثابه پیکر مطهر امامزاده سلطان‌علی یادآوری می‌شود. چه بسا میل و رغبت کاشانیان با توجه به پیشینه مذهبی منطقه، به بافت و تولید قالی بیشتر شده و قالی کاشان حیاتی دوباره می‌یابد. این در حالی است که بسیاری از اشیاء در موزه‌ها به‌سبب دور شدن از کاربری واقعی و بافت فرهنگی، به‌مرور دچار شیء‌شدگی می‌شوند. وقتی اروپاییان وسایل زندگی روزمره، لباس‌ها، لوازم آرایش و حتی تابوت اجساد مومیایی شده را در موزه‌های خود به نمایش می‌گذاشتند، این پدیده‌های فرهنگی را در موقعیتی که در علوم اجتماعی به آن «شیئی شدن» می‌گویند، قرار می‌دادند و از وضعیت پدیده‌های فرهنگی در معنای پدیده‌های زنده حیات انسانی خارج می‌کردند (همان: ۱۴۰). برگزاری مراسم قالی‌شوینان یکی از راه‌هایی است که قالی در بستر فرهنگی خود زنده بماند و مورد توجه قرار گیرد و به‌عبارتی از شیء‌شدگی مصون باشد.

۲-۷. تحلیل انسان‌شناسانه قالی در مناسک قالی‌شوینان مشهد اردهال

انسان‌شناسان هنر در پژوهش‌های خود بنا به ماهیت اثر هنری بر ابعاد گوناگون هنر تدقیق

قالی به‌مثابه عنصر
فرهنگی در مناسک
نمادین قالی‌شویی
مشهد اردهال

داشته‌اند: بُعد معناساختی، بُعد زیبایی‌شناختی، بُعد عاملیتی، بُعد عاطفی (حسی). قالی در مراسم قالی‌شویان نیز از ابعاد گوناگون قابل مطالعه و تحلیل است. اصلی‌ترین تلاش نگارنده در این مقاله تأکید بر عاملیت قالی به مثابه «عاملی اجتماعی» است. «تنها قراری که می‌گذاریم این است که درباره هر داد و ستد معینی بین "عاملان"، یک عامل اعمال "عاملیت" می‌کند، درحالی‌که دیگری (موقتاً) "پذیرنده" است» (جل، ۱۳۹۰: ۵۱). با این توضیح، قصد بر آن است نقش قالی در مراسم قالی‌شویان مشهد اردهال خارج از ماهیت شیء‌گونه، به‌عنوان عاملی اجتماعی مورد مطالعه قرار گیرد.

بُعد معناساختی: در این بُعد، هنر همچون نظامی معناساختی تصور می‌شود که با استفاده از دال‌های دیداری به دنبال انتقال مدلول‌ها یا مفاهیم مختلف است. هریک از عناصر درونی آثار هنری از پیش بر اساس فرهنگ غیرمادی جامعه کدگذاری شده‌اند و مخاطب با کدگشایی، اثر را می‌فهمد و در واقع آن را همچون متن می‌خواند (قانی، ۱۳۹۸: ۱۲). در مراسم قالی‌شویان مشهد اردهال به سبب ماهیت مناسکی، قالی به‌عنوان نمادی حامل و ناقل معنی، پیام‌های فرهنگی را به مخاطب منتقل می‌کند. به نظر می‌رسد قالی به‌عنوان اصلی‌ترین تولید هنری منطقه کاشان بهترین ناقل معناست. درک چگونگی و چیستی معنای به‌دست‌آمده از قالی در مناسک جمعه قالی اصلی‌ترین رسالت بُعد معناساختی در انسان‌شناسی هنر است.

بُعد زیبایی‌شناختی: یکی دیگر از ابعاد انسان‌شناسی اثر هنری، بُعد زیبایی‌شناختی است که شاخصه‌های گوناگون اثر هنری را در سنجه ضریب‌هنگ، تقارن، تنوع، رنگ و هماهنگی تأثیرگذاری آن روی مخاطب را در ارتباط با مورد مطالعه قرار می‌دهد؛ اما از آنجا که قالی در مناسک قالی‌شویی به صورت جمع و لوله‌شده دیده می‌شود، نگارنده از شرح بُعد زیبایی‌شناختی چشم می‌پوشد. تنها به ذکر این نکته بسنده می‌شود که از تصاویر قالی موجود در آستانه مقدس امامزاده سلطان‌علی برمی‌آید، طرح قالی از انواع جوشقانی است. طرح‌های مورد علاقه بافنده‌های کاشان اغلب در مایه طرح‌های گلدار با خطوط منحنی شامل طرح‌های شاه‌عباسی لچک و ترنج، شاه‌عباسی افشان، گلدانی سرتاسری، ترنج‌دار قندیلی، طرح درختی محرابی، هندسی جوشقانی، گلدانی حاج خانمی، منظره‌بافی و همچنین چهره‌بافی است (نصیری، ۱۳۸۹: ۱۶۰). به نظر می‌رسد قالی آیینی دارای طرح جوشقانی باشد (شکل ۱ الف و ب). «از جمله طرح‌های قالی‌های جوشقان می‌توان به طرح‌های کشمیری، جنگلی (گیاهی) یا جوشقانی، قابی یا خانه‌بندی اشاره کرد» (میرزایی و احمدپور سامانی، ۱۳۹۸: ۲۹۳). اهمیت طرح‌های جوشقانی در تاریخ

فرش های آیینی قابل اثبات است که روپوش مقبره شاه عباس دوم در قم نیز اثر استاد نعمت الله جوشقانی است که هم اکنون در موزه حضرت معصومه نگهداری می شود (تصویر ۲).

تصویر ۱ الف و ب: سمت راست قالی موجود در آستان مقدس امامزاده و سمت چپ طرح جوشقان قالی

(URL1)

تصویر ۲: قالی مقبره شاه عباس دوم در موزه آستان حضرت معصومه (س)، اثر استاد نعمت الله جوشقانی، ابعاد ۸۵ در ۱۱۸ سانتی متر (پوپ و آکرمن، ۱۳۸۷: ج ۱۲، ۱۲۵۸)

بُعد عاملیتی: شاید دو بُعد معناشناختی و عاملیتی، قابلیت مطالعه بیشتری نسبت به ابعاد دیگر داشته باشند. آلفرد چل از متقدمان نظریه بُعد عاملیتی، شیء هنری را همچون اشخاص در نظر می گیرد که بر اساس آن اشیاء هنری، در جایگاه کنشگران (عاملان) اجتماعی قرار می گیرند. درباره ماهیت شیء هنری پیشاپیش نمی توان تصمیم گرفت، زیرا این نظریه بر این اندیشه مبتنی است که ماهیت شیء هنری، کارکرد شبکه اجتماعی - ارتباطی است که شیء هنری در آن قرار می گیرد؛ شیء هنری مستقل از زمینه ارتباطی، فاقد ماهیتی ذاتی است» (جل، ۱۳۹۰: ۳۱). به نظر

قالی به مثابه عنصر
فرهنگی در مناسک
نمادین قالی شویی
مشهد اردهال

می‌رسد در مناسک قالی شویان مشهد اردهال، قالی به‌عنوان شیء هنری حامل نشانه است که معنا را انتقال می‌دهد و عاملیت دارد. از منظر انسان‌شناسی هنر میان دو بُعد معناشناختی و زیباشناختی قالی (شیء هنری) برای حاضرین در مراسم، وجه کارکردی منظور نظر است. بنا بر نظریهٔ جل قالی در بستر اجتماعی - ارتباطی مراسم قرار گرفته، تولید معنا می‌کند؛ قالی به‌مثابهٔ پیکر مطهر امامزاده سلطان‌علی یا تابوت ایشان بر روی دست و دوش مردم به حرکت درمی‌آید. بسیاری برای شفایابی و طلب حاجات نوارهای سبزرنگ را متبرک می‌کنند (تصویر ۳ الف و ب). قالی در واقع نمادی است که بار معنایی مناسک را بر دوش می‌کشد. «وقتی نماد آنقدر اهمیت می‌یابد که در بین اشکال مجموعه جایی برایش در نظر گرفته شود، می‌تواند کل اشکال داخل صحنه را تحت پوشش کامل قرار دهد» (بوآس، ۱۳۹۱: ۱۴۴) پس از پایان مراسم، قالی به تولیت بقعه متبرکه تحویل می‌گردد تا به‌عنوان نمادی آیینی حفظ و نگاهداری شود.

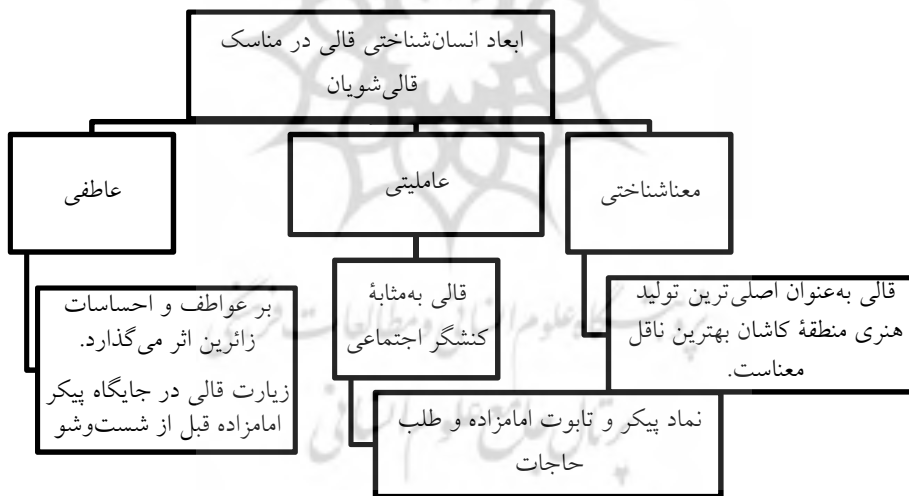
تصویر ۳ الف و ب: عاملیت فیزیکی قالی؛ تبرک جستن و طلب حاجات (URL2)

بُعد عاطفی (حسی): محققانی معتقد بودند اثر هنری می‌تواند بر عواطف انسانی اثر گذارد و هیجانان و احساسات او را برانگیزد. برخی انسان‌شناسان دو بُعد عاطفی و حسی را از یکدیگر جدا نموده و در دو طبقه گنجانده‌اند؛ اما بُعد معناشناختی و عاملیتی قالی در مراسم قالی شویان مشهد اردهال چنان به قوت خود باقی است که ابعاد دیگر را تحت تأثیر قرار داده‌اند. از این میان، تنها می‌توان به ارتباط حسی میان قالی و پیکر امامزاده شهید اشاره کرد. قالی به‌عنوان اثری هنری مقبول و شناخته‌شدهٔ مردم کاشان نمودی فرهنگی یافته است. مردم علاوه بر دیدن قالی در جایگاه پیکر مطهر یا تابوت مقدس امامزاده سلطان‌علی می‌توانند پیش از شست‌وشو آن را ببینند، لمس کنند یا ببوسند و زیارت کنند، ولی پس از شست‌وشو دیگر امکان‌پذیر نیست. اگر زائری یا تماشاگری به قصد تیمن یا تبرک‌جویی جسارت ورزد و حرمت منع و «تابو»ی تماس با قالی را بشکند و پا در حریم ممنوعه بگذارد و برخلاف عرف و سنت فینی‌ها دستی به قالی برساند، ده‌ها چوب و چماق بر سر و رویش فرود خواهد آمد (بلوکباشی، ۱۳۷۹: ۵۸) این‌گونه بُعد عاطفی و

حسی قالی به‌عنوان اثر هنری تبیین می‌شود (تصویر ۳).

تصویر ۴: بُعد حسی و عاطفی قالی به‌مثابه اثر هنری. مردم به‌عنوان تابوت و پیکر مطهر امامزاده قالی را زیارت می‌کنند (URL3).

نمودار ۱: ابعاد انسان‌شناختی قالی در مناسک قالی شویان (نگارنده)

قالی به‌مثابه عنصر فرهنگی در مناسک نمادین قالی‌شویی مشهد اردهال

علاوه بر شیوه‌های تحلیل انسان‌شناختی مرسوم، به روش‌های دیگری نیز می‌توان اهمیت قالی را از منظر کارویژه فرهنگی آن تبیین نمود. نگارنده با در نظر داشتن لایه‌های گوناگون از برون به درون یا از ظاهر به باطن، سه لایه را متصور شده است:

۱. لایه رویین یا نخست: قالی به‌عنوان یک بافته اصیل و سنتی کاشان، در جایگاه محصول نهایی و تولیدی منطقه در مراسم وجود دارد. قالی‌بافی پیشه سنتی مردم کاشان بوده و از این راه امرار معاش می‌کنند؛ لذا قالی از این دیدگاه مهم می‌نماید.

۲. لایه میانی یا دوم: با توجه به روایت‌های گوناگون از شهادت و نحوه تشییع و تدفین امامزاده سلطان‌علی، قالی به‌عنوان نماد پیکر مطهر ایشان یا تابوت وی ایفای نقش نموده و هر ساله نمادی مقدس به حساب می‌آید.

۳. لایه درونی یا سوم: سنت طلب باران یا باران‌خواهی در مناطق کویری همچون کاشان پیشینه‌دار بوده و به‌سبب اینکه یکی دیگر از پیشه‌های رایج کشاورزی است، بارش باران آن‌هم در اقلیم خشک کاشان موهبتی بزرگ محسوب می‌شود. از گذشته در بسیاری از شهرها و روستاها مردم کارهای جمعی گوناگونی مثل پخت آش، به جا آوردن نماز و دعا و... برای باران‌خواهی انجام می‌دادند. آب پاشیدن به قالی به‌همراه نیایش، به‌عقیده مردم‌شناسان به نیت طلب باران در ابتدای فصل پاییز انجام می‌شود (نمودار ۲). آیین قالی‌شورون یا قالی‌شویان در روستای اردهال کاشان که هر سال در پاییز، یعنی موسم تیر در دهه دوم مهرماه صورت می‌گیرد و آیین تیرماسینه، یعنی تیرگان دیلمی در ماه تیر و روز تیر... و مراسم دعای باران در گوشه‌وکنار استان فارس... همه گواه‌های بازمانده آیین ستایش تیر و ناهیدند (بلوکباشی، ۱۳۷۹: ۸۳). به‌منظور مذاقه بیشتر روی آیین‌های مربوط به آب، مقاله‌ای با عنوان «صدای پای آب بر تاریخ کهن کاشان» یافت شد که نویسنده به آیین‌های قدیمی و سنتی مرتبط با عنصر آب، پژوهشی مستند انجام داده و بر اهمیت موضوع تأکید نموده است. این جستار با تأمل بر آخرین آثار مستند و مکتوب درباره کاشان، یک سرنخ مهم شناسایی گذشته کاشان را در گزارش مکتوب مراسم و «آیین آبی» می‌جوید که در منطقه اردهال و هم‌زمان با جشن تیرگان و طی مراسمی به اجرا درمی‌آمده و در روستای قالهر هر ساله برگزار می‌شده است. این نوشته با تحلیل متون و عناصر آیینی و اسطوره‌ای این جشن و آیین آب در آثار قرن سوم و رصد بازمانده‌های این رسوم تا عصر حاضر (آبریزان در برخی روستاهای ناحیه اردهال، آیین لتو در کاشان تا عصر پهلوی و...) بر آن است که یکی از روزنه‌های شنیدن صدای پای گذشته و برخاسته از اعماق قرون نیاکان این شهر، در آیین‌های آب و تداوم کاوش‌ها و بررسی‌های بعدی و جزئی‌تر در آن‌هاست.

نمودار ۲: لایه‌های گوناگون مربوط به جایگاه قالی در مناسک قالی‌شویی مشهد اردهال (نگارنده)

۳. نتیجه‌گیری

از منظر انسان‌شناسی، صنایع دستی و هنرهای بومی ایران علاوه بر بُعد زیبایی‌شناختی دارای ابعاد گوناگونی چون معناشناختی، عاملیتی، حسی یا عاطفی هستند. قالی نیز مشمول چنین قاعده‌ای شده و تحلیل فرهنگی قالی در مناسک قالی‌شویی از وجوه چندگانه بر این ادعا که بافته به‌مثابه عنصری فرهنگی و امری مناسکی است، صحه گذارد. بُعد عاطفی به تأثیرگذاری قالی بر عواطف و احساسات زائرین و زیارت قالی در جایگاه پیکر امامزاده قبل از شست‌وشو دلالت دارد. بُعد عاملیتی قالی را به‌مثابه کنشگر اجتماعی و نمادی از پیکر و تابوت امامزاده به‌منظور طلب حاجات معرفی می‌کند (مهدیزاده، ۱۳۹۸: ۳۳). در نهایت، بُعد معناشناختی بیانگر این است که قالی به‌عنوان اصلی‌ترین تولید هنری منطقه کاشان بهترین ناقل معنا بوده و در مراسم یادشده، نقشی اساسی و بی‌جایگزین ایفا می‌کند. به‌دلیل اینکه حاضرین در مراسم با عاملیت حسی و عاطفی قالی به‌عنوان حامل معنا مواجه‌اند تا با طرح و نقش آن، از بُعد زیبایی‌شناختی چشم پوشیده شد و فقط به طرح جوشقانی قالی اشاره شد. قالی در ابتدا به‌سبب اینکه اصلی‌ترین بافته و محصول کاشان است، به بستر مفهومی مناسک راه پیدا کرده و به‌مرور از سطوح رویین و واقعی به لایه‌های ژرف‌تر و معناگرایانه‌تر رفته است. قالی به‌عنوان عنصری

قالی به‌مثابه عنصر فرهنگی در مناسک نمادین قالی‌شویی مشهد اردهال

فرهنگی، نمادی از پیکر امامزاده سلطان‌علی، قالی به منزله تابوت شهید دشت اردهال، قالی ابزار انتقال هویت فرهنگی و بومی و در نهایت رسانه طلب باران است که همه شواهد دال بر اهمیت قالی در مراسم قالی‌شوینان مشهد اردهال است. آیین قالی‌شوینان سرشار از نمادها و رمزگان است. شستن تمثیلی قالی یادآور مصادیق باران‌خواهی در حاشیه کویر است. حمل قالی تا سرچشمه نهر شاهزاده حسین و آب پاشیدن بدان همراه با دعا و ذکر بستری فراهم آورده تا پژوهشگران را به سمت ریخت‌شناسی آیین‌های باستانی باران‌طلبی سوق دهد. مطالعات یادآور نمود شرط زنده ماندن فرهنگ کلی و اجزای آن ارتباط با محیط و دوری از شیء‌شدگی است. به همین سبب حضور قالی در مناسک جمعه قالی، این هدف را پوشش داده، از زوال و فراموشی قالی جلوگیری می‌کند. قالی موجود در آستانه مقدس حضرت سلطان‌علی علاوه بر آنکه شناسنامه هویتی مربوط به پیشه اصلی و رایج منطقه کاشان است، با ورود به ساختار منسجم آیین قالی‌شویی حیات دوباره یافته و مبادله فرهنگی با محیط موجب بروز و تجلی کارویژه‌های نو به مثابه عنصری فرهنگی شده است. اگر هریک از آثار هنری به سرنوشتی مشابه مبتلا شوند، از گزند فراموشی و نسیان در امان مانده و در بافت فرهنگی و شبکه اجتماعی - ارتباطی زندگی مردم باقی خواهند ماند. پیشنهاد می‌گردد پژوهشگران به تحلیل فرهنگی تمامی آثار هنری موجود و مؤثر در آیین‌های ایرانی بپردازند؛ چراکه کمبود منابع این حوزه چشمگیر است و همت محققان را می‌طلبد.

پی‌نوشت‌ها

۱. پاپهنک آرائی نامی از بزرگان آران کاشان و از معاندان سلطان‌علی است که یکی از صحن‌های بقعه نیز صحن پاپک نام دارد. پله‌های پلکان، سراسری و به پله «پاپک» مشهور است. عامه مردم نام این پلکان را به «پاپهن» می‌شناسند. می‌گویند چون این مرد پاهایی پهن و بزرگ داشته به «پاپهن» یا «پاپهنک» معروف بوده و بعداً این نام در گردش زبان مردم به صورت «پاپک» درآمده است. برای تحقیر و خوار شمردن او این پله را «پاپک» خواندند تا زائران به هنگام گذر از پلکان، پاپک را لگد کنند و به او لعن فرستند (بلوکباشی، ۱۳۷۹: ۲۹)

۲. شوربختانه برخی نام‌های غیرایرانی مصطلح در بین واژگان تخصصی فرش باید بازنگری شود که از آن میان «پولونزی» است. برخی پژوهشگران بر اساس تکنیک بافت واژه «سوزنگرد» را پیشنهاد داده‌اند که بایسته است تحقیق و پژوهش بیشتری در این زمینه انجام شود.

منابع

۱. افروغ، محمد (۱۳۹۲)، مجموعه مقالات هنر بر اساس فهرست ایرج افشار، چ ۱، تهران: دانشگاه تهران.
۲. بلوکباشی، علی (۱۳۷۹)، *از ایران چه می‌دانم؟* ۵/ (قالی شویان، مناسک نمادین قالی شویی در مشهد اردهال)، چ ۱، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۳. بوآس، فرانتس (۱۳۹۱)، *مردم‌شناسی هنر*، ترجمه جلال‌الدین رفیع‌فر، چ ۱، تهران: گل آذین.
۴. بهار، مهرداد (۱۳۹۷)، *کتاب پژوهشی در اساطیر ایران*، چ ۱۳، تهران: آگه.
۵. بازوکی، شهاب، مختاباد، سید مصطفی و پورمند، حسینعلی (۱۳۹۳)، «مطالعه ریشه‌های مشارکت متناقض نما در نمایشگرهای کاروانی نمونه موردی قالی شویان مشهد اردهال کاشان»، *نامه هنرهای نمایشی و موسیقی*، شماره ۱۶: ۱۹-۵.
۶. پوپ، آرتور ابهام و اکرم، فیلیس (۱۳۸۷)، *سیری در هنر ایران*، ویرایش سیروس پرهام، ترجمه نجف دریابندری و دیگران، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۷. جعفری (قنوتی)، محمد (۱۳۹۸)، «باران خواهی»، *دانشنامه فرهنگ مردم ایران*، تهران: دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.
۸. جل، آلفرد (۱۳۹۰)، *هنر و عاملیت*، ترجمه احمد صبوری، چ ۱، تهران: فرهنگستان هنر.
۹. حصوری، علی (۱۳۹۴)، *سفرنامه حاجی مهندس*، چ ۱، تهران: نشر چشمه.
۱۰. حمدیه، زهره (۱۳۹۲)، *تحلیل مردم‌شناختی میراث فرهنگی غیرمادی در فرایند جهانی شدن (مطالعه فرشی بافی کاشان و رابطه آن با آیین قالی شویان اردهال)*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد در دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
۱۱. خیرخواه، سعید (۱۳۸۴)، «از مهرگان و حدیث مهر تا آیین قالی شویان مشهد اردهال»، *حافظ*، شماره ۱۹: ۲۰-۲۳.
۱۲. روح‌الامینی، محمود (۱۳۸۶)، *درگستره فرهنگ*، چ ۴، تهران: اطلاعات.
۱۳. _____ (۱۳۹۴)، *زمینه فرهنگ‌شناسی*، چ ۱۱، تهران: انتشارات عطار.
۱۴. شهنواز، آرش (۱۳۸۰)، «یادواره مراسم سنتی - مذهبی قالی شویان مشهد اردهال»، *بخارا*، شماره ۲۰: ۳۱۲-۳۲۰.
۱۵. صمدنژاد آذر، یونس و منصوری، فردین (۱۳۹۷)، *میراث معنوی فرهنگی*، تهران: ساکو.
۱۶. عزیزی، حسن و خاتمی، حسن (۱۳۹۲)، *گل در قالی کاشان*، چ ۲، کاشان: دانشگاه کاشان.
۱۷. فکوهی، ناصر (۱۳۹۴)، *مبانی انسان‌شناسی*، چ ۴، تهران: نی.
۱۸. قانی، افسانه (۱۳۹۸)، *تحلیل فرهنگی قالی خشتی چالستر*، چ ۱، تهران: سمت.
۱۹. کوپانس، ژان (۱۳۹۴)، *درآمدی بر مردم‌شناسی و انسان‌شناسی*، ترجمه حسین میرزایی، چ ۲، تهران:

نشر ثالث.

۲۰. مهدیزاده، محمدرضا (۱۳۹۸)، «صدای پای آب بر تاریخ کهن کاشان»، نشریه کاشان‌شناسی، دوره ۱۲، شماره ۱ (پیاپی ۲۲): ۵۴-۳۳.
۲۱. میرزایی، عبدالله، و احمدپور سامانی، ویدا (۱۳۹۸)، «مطالعه تطبیقی طرح لچک و ترنج قالی‌های جوشقان کاشان با سامان بختیاری»، نشریه کاشان‌شناسی، دوره ۱۲، شماره ۱ (پیاپی ۲۲): ۳۰۶-۲۸۷.
۲۲. نصیری، محمدجواد (۱۳۸۹)، *افسانه جاویدان فرش ایران*، چ ۱، تهران: فرهنگسرای میردشتی.
۲۳. یساولی، جواد (۱۳۷۹)، *قالی‌ها و قالیچه‌های ایران*، چ ۳، تهران: انتشارات یساولی.
24. URL1: <https://www.rugman.com/carpet-design/joshaghan-rugs/۱۴۰۱> مرداد ۵
25. URL2: <https://www.mehrnews.com/news/4105796/۱۴۰۱> مرداد ۳
26. URL3: <https://www.mehrnews.com/news/4105796/۱۴۰۱> مرداد ۳

